

Sémiotika obecná

S myšlenkou k vytvoření „jednotné vědy“ přišli před 2. světovou válkou němečtí vědci pod vedením Rudolpha Carnapa. Je nutné si ale uvědomit, že první představy sémiotiky jako „jednotné vědy“ se objevily už v počátcích naší civilizace, tedy ve starém Řecku.

Stručná historická rekapitulace nejdůležitějších teorií, koncepcí, směrů a tendencí.

Platón – do předsémiotického stádia se zařazuje svým dialogem o původu řeči Kratylos, v němž podává i první definici znaku. Podle Platóna vznikla slova dohodou mezi lidmi a jejich význam je dán konvencí.

Aristoteles – spis Peri herméneias (O výslovnosti), ve kterém se zabýval soudy, jejich jazykovým vyjádřením v oznamovací větě a jejich logickými vlastnostmi. Taktéž uznává, že slova vznikla dohodou mezi lidmi, žádné jméno není od přírody. Pokud však vznikla přirozeně, pokládá je za „mimémata“ (napodobeniny). U znaku rozlišuje dva druhy vztahů:

1. mezi označovanou věcí a slovem (sémeion = označení),
2. mezi pojmem a jeho slovním vyjádřením („symbolon = znak).

Stoikové – do uvažování vnesli de facto trojúhelník reference. Rozlišují tři hlavní oblasti:

1. to, co je sdělováno (lektum – výpověď), 2. znak sám, 3. objekt vně vědomí.

Středověk

Augustin (354-430) – díky fixní ideji boží trojice uvažuje v triádách: Existují tři druhy času: přítomný čas věcí minulých – paměť, přítomný čas věcí přítomných – prožívání, přítomný čas věcí budoucích – očekávání.

K hlavnímu problému středověké filosofie náležel nejenom poměr rozumu a víry (Augustinovo heslo „Crede, ut intelligas“ - Věř, abys porozuměl“), ale také spor nominalismu s realismem. Byla řešena otázka, zda jsou kategorie věci nebo slova. Realismus pokládal obecniny za opravdové věci. Nominalismus považoval obecniny za shrnutí toho, co je na stejných věcech společného.

Nominalista **Vilém Occam** (1300 – 1350) – ostře rozlišil filosofii a teologii. Tzv. Occamova břitva: nelze přijmout více jsoucen, než je nutno. Naše pojmy představují známky (termini) nebo znamení vyjadřovaná slovy (nomina). Jeho stanovisko se označuje terminismus (podle něhož nejsou všeobecné pojmy tzv. univerzálie odrazy věcí, nýbrž pouhé značky).

(Problém abstraktních jmen zůstal živý až k třetímu stádiu vývoje sémiotiky – k **Edmundu Husserlovi a Bertrandu Russellovi** ve 20. století.)

Souvislostmi mezi jazykovými systémy a formami myšlení se zabývali:

- **Karteziánská teorie jazyka** - byl znovu nastolen tzv. ontologický důkaz boží jsoucnosti.
- **Thomas Hobbes** (1588-1679) - zabýval se původem jazyka a rozlišoval značky (marks) a znaky (signs).
- **Francis Bacon** (1651-1726) – se zabýval otázkou vlivu řeči na myšlení.

John Locke (1632-1704) – se už přiblížil k sémiotickým představám ve vývoji filosofie a vědy. Rozlišil tři druhy věd podle předmětu zkoumání: 1. fysiké – přírodní filosofie, 2. praktiké – snad psychologie a společenskovědní obory, 3. sémiotiké – věda o znacích, z které jsou nejběžnější. Lockova teorie znaku zahrnuje jak teorii poznání, tak teorii jazyka.

Osvícenství

Svou encyklopedickou koncepcí vývoje věd zasáhlo i do následujícího století (návaznost na Lockovu filosofii), v otázce vlastní teorie znaků přineslo podstatný myšlenkový vklad jen v oblasti úvah o původu jazyka v nekonvenčních znacích. Významní představitelé:

Gotthold Ephraim Lessing (1729-1781) - zabýval se úvahami v otázce srovnávání malířství a poesie jako znakově protikladných.

Johann Wolfgang Goethe (1749-1832) - do tohoto uvažování přispěl rozlišením symbolu a alegorie jako výsledku dialektického vztahu člověka a přírody a schopnosti člověka uchopit svět v harmonii obraznosti a rozumu.

Tématika symbolu hrála velmi důležitou úlohu v díle **Georga Wilhelma Friedricha Hegela** (1770-1831) – práce Fenomenologie ducha, polemika se Schellingem. Na Hegela pak navázal **August Schleicher**.

Výše uvedenými myšlenkami se postupně otvírala cesta k dualistické koncepci sémiotiky. Tu započíná **John Stuart Mill** (1806-1873) – logik, ekonom, filosof – zabýval se opositem denotace a konotace, vyplývající z jeho práce na logice indukce. Vlastní jména nemají konotaci, abstraktní jména nemají denotát.

Významné poznatky vnesl do vývoje tohoto tématu matematik **Gottlob Frege** (1848-1952). Nalezl dosti obecné stanovisko pro řešení logiky i jazykovědy. Roli spouštěče pro rozlišení dvou stránek významu sehrál problém identity jmen.

Ferdinand de Saussure (1857-1913) – kniha Kurz obecné lingvistiky (1916). Jeho koncepce je založená na párových kategoriích *langue – parole* (jazyk – promluva) a *signifiant – signifié* (označující – označovaný), jakož i označení nové koncepce na základě řeckého slova pro znak – *sémeion*, nauka o znacích – *sémiologie*. Na Saussura navazuje **Roland Barthes** a **Jacques Derrida**.

Louis Hjelmslev (1899-1965) – dánský jazykovědec, představitel nově vzniklého oboru tzv. glossémantika neboli teorie jazykových faktů. Usiloval o vypracování jednotné teorie jazyka za pomoci systému kategorií a relací (vztahů).

Charles Sanders Peirce (1839-1914) – od něj pochází *triadická koncepce sémiotiky*, též pojem *semiózy* a jeho osobnost se spojuje se základy *pragmatiky*. Semióza předpokládá součinnost tří faktorů: znaku, jeho předmětu a interpretanta. Pod pojmem semiózy přitom chápe nějaké konání nebo působení, propojující tyto faktory. Vytvořil velmi komplikovaný systém znaků, v roce 1906 jich rozlišoval 66 typů. Peirceova terciárnost představuje myšlenkový svět, kam patří i jím velmi oblíbená matematika a logika.

Anglický logický pozitivismus

Představitelé: **A. N. Whitehead** a **Bertrand Russell** – společná práce Principy matematiky. Velmi významnou i když poměrně hojně diskutovanou teorii přináší **Charles Ogden** a **I. A. Richards** (publikace The Meaning Of The Meaning, 1923) a jejich tzv. trojúhelník reference. Rozlišují: 1. symbol – jde o znak vůbec, 2. referent – jde o předmět či věc, ke kterému se daný znak vztahuje, 3. myšlenka nebo reference – předpokládaná ideální entita.

Vídeňský kroužek

Základní principy logického pozitivizmu se rozvíjely v tzv. Vídeňském kroužku. Velmi důležitou roli sehrál projekt Unified Science – sjednocené vědy. Tento projekt se začal uskutečňovat na I. mezinárodním kongresu v Paříži v roce 1935. Hlavní představitelé byli **Rudolph Carnap** a **Otto Neurath** (1936 – emigrace do Ameriky).

V jejich činnosti pokračoval Američan **Charles Morris** – autor knihy Foundations Of The Theory Of Signs (1938). Rozlišoval 3 významné oblasti sémiotiky: pragmatiku, syntaktiku a sémantiku. Tento teoretický koncept otevřel možnosti generativní gramatiky Noama Chomského. Morris vytvořil systém typů a forem poznání a vědomí. Zabýval se též axiologií, a to jak z hlediska gnozeologického, tak z hlediska estetického.

Na svého učitele Whiteheada navazovala **Susanne Langerová** speciálně v oblasti umění. Je velmi důležité, že ve své koncepci vycházela z hudby.

Sémiotika speciální – uměnovědná

V popředí zájmu uměnovědné estetiky sehrál důležitou roli pojem symbolu. Dějiny estetiky, filosofie a sémiotiky přinášely vymezení symbolu v širším a užším měřítku. Lze přibližně vyčlenit následující přehled. 1. Na jedné straně se o užším pojetí symbolu v rámci sémiotiky zabývali Richards, Peirce, Morris a A. Schaff. 2. Na druhé straně Cassirer a Bertalanffy vymezili kategorii symbolu širěji jako ústřední pro pojetí člověka vůbec. Kolem roku 1925 začal pojem symbolu vystupovat do popředí. Vedla se diskuse o významu lidské schopnosti vytvářet symboly a znaky pro umění.

Ernest Cassirer (1874-1954) – napsal *Filosofii symbolických forem*, v níž vytvořil širokou základnu pro mnohostranné posouzení různých problémů symboliky. Rozeznává tři základní symbolické formy, z nichž každá vytváří určitý obraz světa a každá z nich specificky strukturuje „materiál“ smyslového vnímání. Jsou to jazyk, mýtus a věda. Těm odpovídají tři základní způsoby produkce symbolu: symbol jako výraz, jako zobrazení a jako význam. Cassirerova teorie symbolických forem ovlivnila např. **Jacquese Maritaina** - studie Znak a symbol, **Erwina Panofského**, **Suzanne Langerovou**.

Alexej Fjodorovič Losev – jeho významné práce např. Filozofia imeni, Dijalektika chudožestvennoj formy. Znovu se zamýšlí nad vztahem symbolu a alegorie, uměleckého obrazu, mýtu a poznání. Především se věnuje vztahu symbolu a znaku a symbolu a modelu.

Na Losevovu a Goethovu koncepci navázal u nás literární vědec, estetik a sémiotik **Zdeněk Mathauser** – v 80. letech publikoval studii Symbol v životě a symbol v umění. V knize Metodologické meditace a tajemství symbolu se zabývá jak teoretickými, tak analytickými problémy poesie a prózy.

Alfréd North Whitehead ukazuje v díle *Science And The Modern World* (1925) na neblahé důsledky, které vlada vědy zanechala na estetických požadavcích civilizované společnosti. „duše hlasitě úpí a dožaduje se změny. Zakouší muka klaustrofobie. Potřebuje humor, vtip, hru, spánek...“.

Ludwig von Bertalanffy – biolog a filosof, autor otevřeného systému a tvůrce modelu člověka v opozici robota. Rozvíjí tři teorie hodnot: naturalistickou (založenou na vědě), humanistickou (určena k seberealizaci) a ontologickou (pracuje s idealizovaným pojmem člověka).

Adam Schaff – koncepce, která se objevila v roce 1963 na české půdě. Rozlišoval znaky na příznaky (přirozené znaky) a umělé znaky vlastní.

Československá sémiotika

1927 – Pražský lingvistický kroužek – *1. proud lingvistický* – estetika Jana Mukařovského, práce Petra Bogatyrova o lidových krojích, teorie divadla Jindřicha Honzla. K následovníkům

patřili: Oleg Sus, Miroslav Kačer, Milan Jankovič, Miroslav Červenka, Andrej Melicherčík, František Miko aj.

2. *proud* – Sáva Šabouk a jeho interdisciplinární tým pro studium vyjadřovacích a sdělovacích systémů (spolupracovníci J. Volek, J. Doubravová, J. Fukač, J. Jiránek, I. Poledňák aj.). Sémiotika architektury – Bohuslav Dvořák a Jiřina Loudová.

3. *proud* – scientistní sémiotika započatá Bohumírem Indrou. Poeticko – lingvistická tematika.

4. *proud* – sémiotika divadla. Otakar Zich, Jiří Levý, I. Osolsobě aj..

Sémiotika speciální – společenskovední

Společenskovední sémiotika v první polovině 20. století představuje *aktuální* směřování k vytvoření jednotné vědy. *Aktuálnost* sémiotiky měla i politický charakter. Lze na tomto místě připomenout např. Ecovu sémiotiku „všedního dne“ ze stránek italských časopisů či osobnost Bertranda Russela mj. jako činitele mírového hnutí v době I. světové války, u nás např. V. Karbusického a jeho analýzy ideologií.

Zvláštní případ aktuálnosti sémiotiky představuje obecná sémantika – tzv. *sémantická utopie*, která vznikla před II. světovou válkou a jejími představiteli byli např. Polák Alfréd Korzybski, Američan Stuart Chase, Japonec Hayakawa. Podle tohoto směru se měl jazyk stát nástrojem psychické a sociální terapie, prostředkem řešení mimojazykových problémů a konfliktů. Objevem se stala později též hypotéza tzv. *jazykového relativismu* – podle ní je jazyk nejen obrazem společenské skutečnosti, ale také průvodcem po této skutečnosti.

Duchovědná orientace se stala základem *hermeneutiky*. Hlavním představitelem hermeneutiky se stal **Wilhelm Dilthey** (1833 – 1911), podle něhož je veškerá příroda závislá na vědomí individua. V přítomnosti však nejde o významy, nýbrž o hodnoty. Proto je třeba spíše zkoumat přírodu jako fakt vědomí a lidských dějin, než člověka jako součást přírody. Na Dilthovu hermeneutiku navázal např. Hermann Kretschmar, Martin Heidegger.

Zakladatel fenomenologie Edmund Husserl (1858 – 1938) vytvořil mj. učení o významech. Tím, že rozlišoval Ausdrücke (znaky v plném smyslu) a Anzeichen (náznaky, příznaky), umožnil cestu od výrazu k významu a od psychologie k logice. Na něj navázal: **Roman Ingarden** (1893 – 1970) – předmětem jeho zájmu se stala vrstevnatá výstavba díla a jeho intencionalita (směřoval od literárních děl až po díla z různých umění).

K obecné sémiotice se blížila lingvistická filosofie tzv. *cambridžské školy* (I. A. Richards, W. Empson aj.) tím, že jazyk nepovažovala za prostředek k poznání, ale prostředek konstruování světa. Zastávala logickou analýzu jazyka.

„*Otcem americké moderní filosofie*“ byl nazýván Charles Sanders Peirce, autor jediného díla *The Grand Logic*, které vyšlo po jeho smrti. Také byl autorem řady časopiseckých studií z oboru matematiky, logiky a filosofie. Původce termínu pragmatika.

Teoretická sémantika vznikala na základě středoevropského neopozitivismu. **Rudolph Carnap** (1891 – 1970) se odkláněl ve filosofii jazyka od psychologických souvislostí – metodou filosofie je logická metoda. Na něj navázal **C. I. Lewis**.

Anglickou novopozitivistickou filozofii reprezentuje **Bertrand Russell** (1872 – 1967), který rozlišoval meaning (smysl) a indication (význam, denotaci). Činil rozdíl mezi *vyjadřováním* (belief), týkajících se vlastních psychických stavů (např. Au! - dotkneme-li se a *sdělováním* (denote) mimo vlastní psychické stavy (To je horké). Říká, že všechny jazyky jsou vágní s výjimkou termínů. Na Russella navázal jeho žák **Ludwig Wittgenstein** (1889 –

1951), autor práce Tractatus logico-philosophicus, psané formou číslovaných aforismů, ve které redukoval úlohu filosofie na logickou analýzu jazyka.

Francouzskou sémiologii, započatou dílem Saussura, reprezentuje **Michel Bréal**, který zavedl do filosofie pojem sémantika a začal též uvažovat o zvukové podobě a významu jako o dvou faktorech slova. Navrhl, aby se sémantika rozvíjela jako historická věda.

Po roce 1950 se sémiotika dostává velmi rychle do popředí zájmu. Prosazuje se v celé oblasti lingvistiky i sémioticky orientované uměnovědy (literární věda, poetika, teorie hudby aj.), dále etnografie (viz výše ruský a český strukturalismus), ve folkloristice, teorie mýtu aj..

Ruská formalistická škola s Jakobsonem, Ejchenbauem, Tomaševským, Tyňanovem se zabývala formalizovanou teorií jazyka a poetikou. Sémiotická metoda je nejen vhodná pro literární a básnický jazyk, ale i pro jazykové výzkumy, zkoumání pohádek a národopis.

Úzká spojitost mezi ruským formalismem a českým strukturalismem je dána faktem, že mezi dvěma válkami působili v Praze Roman Jakobson a Petr Bogatyřov. 1926 – byl založen Vilémem Mathesiem Pražský lingvistický kroužek (členové uvedeni v kapitole o sémiotice speciální - uměnovědné) a od roku 1935 začal vycházet časopis Slovo a slovesnost. Na pražském VIII. mezinárodním filozofickém kongresu v roce 1936 zazněla přednáška Jana Mukařovského Umění jako sémiologický fakt, jejíž základní myšlenky lze shrnout takto:

1. vedle struktury a hodnoty je kategorie znaku jedním ze základních pojmů duchovnědy,
2. umělecké dílo má znakový charakter – je to estetický objekt (materiální dílo, „umělecký artefakt“, je jeho symbolem), odlišný od subjektu autora i subjektu příjemce
3. označovaná skutečnost spoluvytváří znak, reprezentovaný celým dílem.

Mukařovský rovněž jmenoval své předchůdce – Durdíka, Hostinského a Zicha.

Hlavním představitelem německého proudu byl **Leo Spitzer**. Se svými následovníky se zaměřovali na „citová a duševní centra uměleckého díla“. Spitzer se později přesunul od analýz založených na psychologii umělců k analýzám strukturalistickým, tj. k samotnému dílu.

Avšak přenos pozornosti od autora k dílu a od psychologie k logice znamenal ve svých důsledcích odklon od uměleckého díla, které bylo v těchto intencích nahlíženo pouze jako symbol. To vyvolalo nástup Nové kritiky, zaměřené proti metakritičnosti předchozího stádia, tj. proti přecenění symbolického charakteru uměleckého díla. Pod touto novou etiketou vystupovaly Freudova a Jungova psychoanalýza, antropologické směry tzv. mýtologické kritiky, teorie archetypů, existenciální výklady, pojetí fenomenologická a jiné.

Americký jazykovědec **Noam Chomsky** publikoval v roce 1957 Syntactic Structures. Zabýval se transformací povrchové a hloubkové struktury vět a teorií a praxí transformačních kroků. V roce 1968 vydal Language And Mind. Rozlišuje diadickou koncepci: *competence* – *performance*. Znamená to, že člověk je schopen osvojit si systém (competence), tj. užívá správně vytvořené věty. Performance je samotný projev, provedení, ale i změna hloubkových struktur za povrchové, přízpůsobení se komunikační situaci.

Mezníkem ve vývoji sémiotiky se stává rok 1962, kdy se konal americký sémiotický kongres, na kterém etnografka **Margaret Meadová** vnesla návrh, aby se přítomní dohodli na názvu, který by se hodil na jevy regulované komunikace s tím, že by to mohla být sémiotika. Sémiotika proniká postupně z oblastí společenskovedních do oblastí přírodovědných, a to jak tematicky (např. zoosémiotika, sémiotika prostředí), tak metodologicky (sémiotika empirických věd, zvl. v Americe).

Vznikala též specifická střediska. Jedním z nich je **tartuská škola**. Speciální zájem byl věnován středověké kultuře a vedl k teorii znakových systémů. Zájem byl též věnován srovnávací metodologii, generativní a typologické gramatice aj.

Sémiotika hudební

V oblasti hudební sémiotiky většinou pracovali muzikologové, proto byla hudební sémiotika oborem aplikovaným. Aplikace podléhaly trendům, které souvisely s tradicemi nebo speciální orientací oboru té určité země. Móda hudební sémiotiky byla v 70. a 80. letech typičtější pro země východního bloku, tedy i u nás.

Sémiotické invence však pronikaly do muzikologie i z příbuzných společenských vědních oborů nebo matematiky. Do muzikologie pronikaly sémiotické koncepty z:

1. psychologie (např. práce amerického psychologa a estetika C. C. Pratta – *The Meaning Of Music*, Logika hudobnej kompozície od Jevgenije Nazajkinského či sémioticky orientovaná práce hudebního psychologa Jiřího Kulky).

2. etnomuzikologie – k první práci tohoto druhu patří práce **Petra Bogatyrjova**, strukturalistické práce **Antonína Sychry** (*Hudba a slovo v lidové písni, Lidové písně z hlediska sémiologického*). K dalším autorům náleží: Bruno Nettl, Antonio Buttitt. Etnomuzikologie výrazně zasáhla do díla Oskára Elscheka.

3. matematiky – např. Jurij Cholopov. Číslo je v jeho pojetí absolutním znakem hudebního předmětu, jeho orientace je směřována na využití počítačů pro hudební sémiotiku (tomu se věnují např. Alan P. Marsden – univerzita v Belfastu či Lelio Camilleri ve Florencii).

Do vývoje hudební sémiologie význačně zasáhl **Jean Jacques Nattiez**, který ve své práci *De la sémiologie A la musique* uvádí další významné představitele: Charles Boiléz, Davida Lidov, Gino Stefani, Eero Tarasti aj. Ve speciálních zaměřeních se Nattiez zabývá typologií znaků, vlivem konceptu myšlení (Lévi –Strauss), sémio-lingvistickou orientací, hudební sémiotikou

Detailnější popis vývoje hudební sémiotiky, rozvíjené z velkých koncepcí Peirce, Greimase, Molina či Lotmana

Z Greimase vyšla hudební sémiotika Eera Tarastiho a z Jeana Moliniho vycházela hudební sémiotika J. J. Nattieze – obě koncepce mají společné to, že jejich hudebně sémiotické poznatky vznikají ve střetávání muzikologicko – analytických poznatků a obecných konceptů.

Ke specificky hudebně orientovaným koncepcím náleží práce Estonce **Leo Normeta**, který vyšel z tartuské školy. Zabývá se srovnávací teorií umění a hudební analýzou.

Vedle těchto specificky orientovaných koncepcí existují i koncepce muzikologické, které mají silný sémiotický náboj. Náleží sem muzikolog **Leonard B. Meyer**. Ve své práci *Emotion And Meaning In Music* (1956) rozlišuje „embodied meaning“, vtělený, tj. hudební strukturu imanentní význam, podmíněný očekáváním na základě minulé zkušenosti a „designative meaning“, význam mimohudební, který je určený zvykem a tradicí.

Významnou osobností hudební sémiotiky je **Suzanne Langerová**. Povšimla si zvláštností hudebního významu a symbolu. Podle ní je pro hudební sémiotiku specifická vysoká míra neurčitosti, avšak je si jistá, že „hudba...je forma (myšleno symbolická forma), která může mít ještě další význam, a hlavní významy, které jí lze dát, jsou výrazy citových, životních a smyslových prožitků“.

V 60. letech byla v Československu formulována skupinou vedenou Ferdinandem Knoblochem tzv. interpersonální hypotéza hudební sémiotiky. Ověřená hypotéza se stala východiskem práce **Jarmily Doubravové**, prokázala, že interpersonální hypotéza hudební sémantiky nesouvisí jenom s rovinou sémantickou, ale velmi detailně i s rovinou syntaktickou.

Velmi důležitým počinem byl vznik **mezinárodního institutu sémiotiky**. Ten byl iniciován Torontským sémiotickým kruhem v roce 1986. Kolegium a výbor se pak setkaly v roce 1988 ve finském městě Imatra pod záštitou *Sémiotické finské společnosti*. Ve Finsku se od 70. let konaly konference této společnosti, k nimž v roce 1983 přibýly mezinárodní kongresy hudební sémiotiky. V r. 1983 se konal první, v r. 1988 druhý.

Významní čeští představitelé hudební sémiotiky

Otakar Zich (1879 – 1934) – velmi erudovaný člověk, nejvýznamnější poznatek tvořilo Zichovo pojetí divadla jako vespolného jednání dramatických osob – práce *Estetika dramatického umění* (1931). Klasifikoval vyjadřovací prostředky hudby – bezprostředně výrazové – pohybomalba, dušermalba a zvukomalba a zprostředkovaně výrazové – citace a stylizace.

Jaroslav Zich – Kapitoly a studie z hudební estetiky (1975).

Jaroslav Volek (1923 – 1989) – jeho studie, která vyšla v *Opusu musicum* (Hudební struktura jako znak a hudba jako znakový systém), vytvořila systematiku nového oboru – hudební sémiotiky (otázka prezentace – reprezentace znaku, vnitřní skladba znaku, třídění znaku aj.).

Jaroslav Jiránek – vyšel z Asafjevovy teorie, z Peirce a Zicha. Klasifikoval hudebně vyjadřovací prostředky. Práce *Tajemství hudebního významu*.

Antonín Sychra (1918 – 1969) - položil základy sémioticky orientované teorii hudby.

Vladimír Karbusický – žák Mukařovského, vycházel z pozice sociologa a etnologa.

Ivo Osolobě – rozvíjel teorii ostenze a to zvláště v oblasti hudebně dramatické – tj, v oblasti divadelního textu.